

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1954

ΕΘΝ. ΒΙΒΛ. ΚΕΝΤΡ.
ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΟΧΤΩ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΨΥΧΑΡΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΦΤΑΛΙΩΤΗ

Στό φιλολογικό μνημόσυνο του Ψυχάρη, που έγινε την άνοιξη του 1950 στο Παρίσι, προσπάθησα να δώσω μιάν εικόνα του ρόλου του Δασκάλου ως αγωνιστή και μιάν έρμηνεία του δημοτικισμού ως πνευματικού κινήματος¹. Δυστυχώς, ο χρόνος που είχα στη διάθεσή μου ήταν περιορισμένος και δεν μπόρεσα να αναφέρω παρά ελάχιστα αποσπάσματα από ανέκδοτα γράμματα του Ψυχάρη, σχετικά με τη θέση που έπαιρνε σε όρισμένες περιστάσεις απέναντι στο κοινωνικό πρόβλημα.

Στό άναμεταξύ ο καθηγητής κ. Κριαράς, στη μελέτη του «Ο Ψυχάρης και οι θρησκευτικές και πολιτικές του ιδέες»², έδωσε μιὰ πλατιά ανάλυση τών κοινωνικών αντιλήψεων του Ψυχάρη, τής αλλαγής τους με τὸ πέρασμα του καιρού και τών λόγων που τὴν προκάλεσαν, με βάση τὰ δημοσιευμένα έργα του άρχηγού του ελληνικού δημοτικισμού. Ο άναγνώστης δὲ θὰ μπορέσει νὰ τοποθετήσει σε γενικότερο πλαίσιο τὸ περιεχόμενο τών επιστολῶν που ακολουθοῦν, χωρίς νὰ συμβουλευθῆ τὴ μελέτη αὐτή.

Περιμένοντας τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκδώσω ὄλη τὴν ἀλληλογραφία του Ψυχάρη, που βρήκα στο Παρίσι, δὲ νομίζω ἄσκοπο γιὰ τὴ συμπλήρωση ὄσων εἶπα στὴν ὁμιλία μου, νὰ δημοσιεύσω τὰ γράμματα που ακολουθοῦν. Γιατί, ἐκτός ἀπὸ τίς νέες λεπτομέρειες που προσθέτουν στίς διαπιστώσεις που ἔκαμε ὁ κ. Κριαράς, διαφωτίζουν και μερικά σημεῖα τής ἐσωτερικῆς ἱστορίας του δημοτικισμού και τής προσωπικῆς ἱστορίας τών πρωταγωνιστῶν του. Ἐπιπλέον πρόκειται γιὰ φιλολογικά κείμενα.

Τὰ ὄχτώ ἀκόλουθα γράμματα εἶναι σχετικά με ζητήματα πολὺ καθοριστικά τών ἰδεολογικῶν τάσεων του Ψυχάρη, ἀκριβῶς στο τέλος του περασμένου αἰώνα. Πρόκειται :

1. Βλ. Hommage à Jean Psichari (1854-1929). A l'occasion du vingtième anniversaire de sa mort (29 septembre 1929). Παρίσι, Klincksieck 1950, σ. 19-25. Στο τεύχος αὐτὸ τυπώθηκαν ὄλες οἱ ὁμιλίες που έγιναν.

2. Ἐλληνικά 12 (1951) 103-142.

Α') Γιὰ τὴ θέση που παίρνει ὁ άρχηγός του δημοτικισμού στὴν Affaire Dreyfus, που ἔχει χαρακτήρα πολιτικό.

Β') Γιὰ τὴ θέση του απέναντι στο νεοφύτευτο στὴν Ἑλλάδα νιτσεισμό, και

Γ') Γιὰ τὸν τρόπο που βλέπει τὴν ἐπανάσταση τών Μπόερς.

Τὰ γράμματα 1 και 8 συμπληρώνουν κατὰ κάποιον τρόπο ὄσα εἶπα στὴν ὁμιλία μου στο Μνημόσυνο και δίνουν μιὰ ἰδέα τής ψυχολογικῆς κατάστασης του Ψυχάρη, που βρέθηκε πλάι στο Laurès και τὸν Pressensé δίνουν μιὰ ἰδέα του κλονισμού που δοκίμασε μπροστά στον ἠθικό ξεπεσμό τής Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ὄπως ἐκδηλώθηκε στὴν Affaire Dreyfus. Ο άρχηγός του ελληνικού δημοτικισμού άρχίζει νὰ προβληματίζεται μπροστά στὴν ἀξία που αντιπροσωπεύουν ὄνόματα, που χαρακτηρίζουν διαφορετικές πολιτειακές μορφές, μὰ διαφορετικές μονάχα στ' ὄνομα!

Πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς ὁ ἀτομικιστῆς διανοούμενος Ψυχάρης οὔτε μέσα στὴν πλημμύρα τών αἰσθημάτων που του γεννᾶ ἢ ἀνθρωποθάλασσα που περιστοιχίζει τὸ μεγάλο σοσιαλιστὴ Laurès, δὲν ξεχνᾶ τὸν ἑαυτό του, οὔτε και τὴν πεθαμένη του ἀγάπη. Ζητᾶ μέσα στα πλήθη τὴν προσωπικὴ δόξα και τὰ χειροκροτήματα. Γι' αὐτὸ, ὄταν κατάλαβε πὼς ὁ δικός του λόγος ἦταν κατώτερος ἀπὸ τών ἄλλων: «Τί νὰ κάνω; Τὴν ἄλλη μέρα... τοὺς βγάξω, φίλε μου, ἕνα toast, τοὺς τὸ φέρνω, τοὺς τὸ γυρίζω με τρόπο που τοὺς ἔβλεπα μπροστά μου ὄλους τοὺς σὰ μαγεμένους, σε τέτοιο βαθμὸ μάλιστα που οἱ ἴδιοι μου οἱ φίλοι μου λέγανε πὼς σὰ νὰ τάπομάντεψα, ἀπ' ὄσα μπορούσε κανεὶς νὰ τοὺς πῆ, ἴσια ἴσια που ἤθελαν ἀφτοὶ νάκούσουν και τοὺς γιόμισε τάφτι και τὴν καρδιά...»³.

Σ' ὄλα του τ' ἄλλα γράμματα, που δημοσιεύονται παρακάτω, μ' ἐξαίρεση τὸ 7, ὁ Ψυχάρης καταγίνεται με τὴ νεοφανέρωτη στὴν Ἑλλάδα τάση γιὰ πνευματικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ γερμανικὸ νιτσεισμό, που

3. Βλ. γράμμα 1.

άντιπροσωπεύονταν κυρίως από τον Καμπύση.

Μ' όλες τις προφυλάξεις που παίρνει για να μη διασπάσει την ενότητα του δημοτικισμού⁴ και μ' όλο τον προσωπικό τόνο που δίνει στην αλληλογραφία του για το παραμέρισμά του από τον Καμπύση, ο Ψυχάρης βλέπει τον ιδεολογικό κίνδυνο για την Ελλάδα, που φωλιάζει μέσα σ' αυτή τη θεωρητική προέκταση του γερμανικού милитарισμού, πρόδρομου του νασιισμού. Η συνείδησή του πατισμένη με τα ιδανικά ενός σοσιαλιστικού ρομαντικού ανθρωπισμού, επαναστατεί μπροστά στην όμη βαρβαρότητα του Κάιζερ, των Πρώσων милитарιστών, και του νικσεικού υπερανθρώπου, που είναι η θεωρητική δικαίωση των άρπακτικών διαθέσεων των πρώτων.

Ο αγώνας του Ψυχάρη κατά της φιλοσοφικής θεωρίας του Ύπερανθρώπου, δε θα περιοριστεί στην αλληλογραφία και στην άρθρογραφία του. Η θεωρητική του αντίθεση προς τον νικσεισμό είναι ο βασικός λόγος που τον έσπρωξε να γράψει το δράμα του «Ο Κυρούλης»⁵, την έμπρακτη λογοτεχνική του απάντηση. Στον πρόλόγο του στο Ρωμαίικο Θέατρο, σελ. 17-18, ο Ψυχάρης γράφει για τη милитарιστική Γερμανία: «...Μα και φιλόσοφο δε βλέπω να μάς χάρισε κανένα. Παρά μόνο το Nietzsche, το φίλο του Γουλιέλμου. Έλεεινή, κακορήζικη κι ανήθικη φιλοσοφία! Ο Nietzsche πολέμησε στα 1870, τότες σ' αμάς πήραν τα πέντε μιλλιάρδα και τις δυο έπαρχίες. Του φάνηκε υπεραθρώπινο το κάμμα. Τέτοια φιλοσοφία στοχάστηκε ο Nietzsche στα χρόνια τα δικά μας, σ' εμιά εποχή δηλαδή που κι από τα πολιτικά βλέπουμε πώς έχουνε σημασία τα άτομα, όχι το άτομο που έπεσε κάτω το παλαιϊκό σύστημα της τυραννίας ενός και μόνου, που παντούθε μεριά όλοι λένε να γίνουν άνθρωποι σωστοί, που οι λαοί βασιλεύουνε όσο πάνε και μεγαλώνουνε. Άφτος τίποτις! Τα στραβά τα δικά του που τα πήρε από δέν ξέρω τί βάραθρα του μεσαιώνα. Είναι μεσαιωνιάρικος μπασμπουζούκης... Όταν ξυπνάει ο κόσμος, όταν αρχίζει ο καθένας να νοιώθει τί θα πη το καλό, τώραιο και το δίκιο, έρχεται ο τρελλός ο βάρβαρος με τον υπεράθρωπό του, και μάς διδάσκει πώς ο υπεράθρωπος, όπως θα το δούνε και στο Δράμα μου όσοι το διαβάσουνε, έχει το δικαίωμα όλα με το βαρειό του το ποδάρι να τα καταπατά, τη Δικιοσύνη, τα Ίδανικά, την Ίδέα, φτάνει νάχη τη Δύναμη, κ' έτσι να καταστρέφει τους μικρούς, γιατί μιιά Ίδέα μονάχα ξέ-

4. Για το πόσο ο Ψυχάρης ενδιαφερόταν πρώτα για το γλωσσικό αγώνα και ύστερα για τις ιδεολογικές και πολιτικές τάσεις των όπαδών του, βλ. Hommage à Jean Psichari, σελ. 23-24.

5. Ψυχάρης, Για το Ρωμαίικο Θέατρο. Ο Κυρούλης, δράμα.—Ο Γουανάκος, κωμωδία, Άθήνα-Παρίσι 1901.

ρει, να γίνη άφτος μεγάλος — κι άς π'α να χαθούν οι άλλοι. Όμορφη και πολύ ταιριαζόμενη φιλοσοφία για τον άφτοκράτορα που βασιλέβει σήμερα άπάνω στο γερμανικό λαό...»

Χτυπώντας τον Κάιζερ, το γερμανικό милитарισμό και τη νικσεική φιλοσοφία, ο Ψυχάρης δέν τα ταυτίζει άπόλυτα με το γερμανικό λαό, όπως δέν ταυτίζει τους «τυχοδιώχτες που γυρέβουνε στο Τρασβάλι όχι δόξα μα παρ'α»⁶ με τον άγγλικό λαό, καθώς θα δούμε παρακάτω.

Έτσι στον πρόλογο στο «Ρωμαίικο Θέατρο», σελ. 23, γράφει: «...Μα μη θαρήψη πάλε κανεις πώς αυτά που είπα τα λέω από μίσος για τη Γερμανία την ίδια. Όποιος με γνωρίζει, θα ξέρη πώς τέτοιο μίσος άνόητο δέν έχω. Δέ συνηθάω να μισώ και να καταδικάζω λαούς. Οι λαοί, πρέπει πότε κανεις να τους μισά, πότε να τους αγαπ'α, κατά πώς τάξιζουνε, γιατί αλλάζουνε κι άφτοι, και σήμερα μπορεί να φερθούνε με τρόπο που να μισηθούνε, άβριο με τρόπο που να τους αγαπήσης, όπως το φέρουν τα περιστατικά, χωρίς κ' ίδιοι τους οι λαοί να το καταλάβουνε... Οι λαοί δε φταίνε ποτέ. Φταίνε τα κεφάλια...»

Οι τελευταίες γραμμές του δράματός του, ο διάλογος ανάμεσα στην πριγκήπισσα Έλένη και τον Κυρούλη, είναι το στεφάνωμα της ψυχαρικής αντίληψης για τον υπεράνθρωπο:

«Π ρ. Έ λ έ ν η. Μα μπορούσε κατόπι να βασιλέψη, μπορούσε να γίνη καλός βασιλιάς. Κυρούλης. Να γίνη περάθρωπος; Μάλιστα! Σώνει μας πια και τους ξέρουμε. Δέ με μέλει έμένα ποιός και ποιός θα βασιλέψη, φτάνει να μη βασιλέψουν οι παραθρώποι. Καιρός κ' οι άνθρωποι τώρα πια να βασιλέψουνε, καιρός να βασιλέψη κι ο Λαός».

Ξεκινώντας άπ' αυτές τις θεωρητικές αρχές ο Ψυχάρης θα χτυπήσει με ό,τι μέσα έχει στη διάθεσή του τους «Νιτσαίους της Άθήνας»⁷, τη φιλολογική παρέα, που, ένω προγραμματίζεται τη «σκληράδα», είναι το ξιπασμένο μαϊμουδάκι του γερμανικού милитарισμού. Τα γράμματα που δημοσιεύω έδω είναι χαρακτηριστικά αυτής της προσπάθειας.

Στο γράμμα 7 ο Ψυχάρης δείχνει όλη του τη συμπάθεια για την αντίσταση των Μπόερς κατά των Άγγλων τυχοδιωκτών «που γυρεύουνε στο Τρασβάλι όχι δόξα μα παρ'α»⁸. Η ήθικη του είναι βαθύτατα έπηρεασμένη από την έπιστημονική του μεθοδολογία, τη μεθοδολογία της εξέλιξης,

6. Βλ. γράμμα 7.

7. Βλ. Για το Ρωμαίικο Θέατρο, σελ. 5, 6, 10, 14, 22, 27, 32.

8. Και σ' άλλα του κείμενα ο Ψυχάρης παίρνει το μέρος των Μπόερς. Στο Ρωμ. Θέατρο, λ.χ., σελ. 20, χτυπώντας το Γερμανό Ιστορικό Th. Mommsen, για το βάνουσο έθνικισμό του, γράφει: «...Βγήκε τώρα να διδάξη πώς οι Μπόερς δικαίωμα δέν έχουνε να πολεμούνε για την πατρίδα τους και να γυρεύουν ανεξαρτησία. Κακή τους ώρα που δέ θέλουνε να φανιστούνε από το πρόσωπο της γης...».